

Aken wordt genoemd als plaats waar in de tekst genoemde relikwieën aan pelgrims werden getoond, is in dit opzicht inderdaad een interessant detail.

De inleiding wordt besloten met het gebruikelijke overzicht van de tekstinhoud, parallelhandschriften en edities. Op de verantwoording van de transcriptie valt verder eigenlijk niets noemenswaardigs aan te merken, of het zou moeten zijn dat de verdediging voor de transcriptie majuskel *I* uitvoeriger is dan de moeilijkheid mijns inziens noodzakelijk maakt. Maar het zou flauw zijn hierom de editeurs af te vallen.

De teksteditie zelf is keurig verzorgd volgens de regels van de Reeks en wordt hier en daar verlicht met representatieve facsimile's. Aan de facsimile's worden consequent opmerkingen toegevoegd in de aard van 'ware grootte' of 'iets verkleind'. Hoewel ik dergelijke informatie nuttig acht, zie ik in gevallen waar het tot verwarring zou kunnen leiden liever een liniaalafbeelding meegefotografeerd. Wanneer dat van belang is, kan er over de exacte dimensies van het origineel in dat geval geen enkele verwarring zijn. Ook niet wanneer de uitgever in overweging van de opmaak beslist voor ad hoc vergrotingen of verkleiningen van het beeldmateriaal. Maar dit is natuurlijk slechts detailkritiek en geldt eerder de regels voor de gehele reeks, dan deze specifieke editie.

Een verzorgde literatuuropgave, de concordantie van edities, de registers van opschriften, incipits en een naam-/plaatsregister alsmede een overzicht van de afbeeldingen behoren tot de standaarduitrusting van deze reeks en ontbreken dus ook hier niet. De editie is verder voorzien van een correcte samenvatting in het Engels, maar eveneens van een Duitse, wat gezien de inhoudelijke materie een vanzelfsprekende keus is.

Met de editie van het *Hartebok* hebben Erica Langbroek, Annelies Roeleveld, Ingrid Biesheuvel en Hans Kienhorst de reeks *Middeleeuwse Verzamelhandschriften* uit de Nederlanden verrijkt met een zeer waardevolle bron voor het onderzoek naar het functioneren van Middelnederlandse teksten. De toevoeging 'uit de Nederlanden' krijgt met deze editie een extra glans, nu er een editie ligt die zo duidelijk laat zien dat teksten van Middelnederlandse oorsprong over de taalgrenzen heen functioneerden. Over het precieze hoe en wat van dat functioneren is natuurlijk nog lang niet genoeg gezegd of gezocht, maar hopelijk is het werk van de editeurs een mooie aanleiding om hiernaar meer en dieper onderzoek te verrichten.

Joris van Zundert

Aan mijn dierbare Cecilia : 16de-eeuws lief en leed in brieven / Marijke J. van der Wal. Leiden : 2002. Cd-rom uitgegeven in eigen beheer.
ISBN 90-9015795-6 Prijs niet opgegeven
Ook op internet: <http://www.let.leidenuniv.nl/Dutch/Cecilia/index.html>.

'Waarom verschijnt *Aan mijn dierbare Cecilia* nu pas? In mei 1989 lag de tekst gereed, maar publicatiemogelijkheden ontbraken. Mijn pogingen om uitgeverijen voor het boekje te interesseren ketsten af op de veronderstelde kleine oplage, die een uitgave commercieel niet haalbaar zou maken.' Dit lezen we in het nawoord op de cd-rom *Aan mijn dierbare Cecilia, 16de-eeuws lief en leed in brieven* van Marijke J. van der Wal. Het is een veel gehoorde klacht dat publicatierijp wetenschappelijk materiaal niet of nauwelijks gepubliceerd wordt omdat uitgevers er commercieel geen brood in zien. Nu kan ik mij die overweging van de uitgeverijwereld bij veel van dat materiaal wel voorstellen, maar de productie van Van der Wal had toch wel de kans verdiend. Het betreft hier de uitgave van de zogenaamde Van Spulde-collectie, die zich onder signatuur BPL 2853 in de UB Leiden bevindt. Zij bestaat uit twaalf persoonlijke brieven daterend tussen 1530-1540, twee varia en een groot aantal kwitanties uit de periode 1538-1572. De twaalf brieven zijn gericht aan Cecilia ten Water en haar man Geert ten Water. Ze werden in hoofdzaak door Cecilia's vader Gerrit van Spulde geschreven, maar we treffen ook een brief van Johan van Spulde, één van Gerrit van Spulde jr. (beide broers) en een brief van een zekere Golde van Spulde aan.

Van der Wal schrijft: 'Het zijn eenvoudige familiebrieven van enkele eeuwen terug en als zodanig vormen ze bijzonder interessant materiaal.' Inderdaad, want niet vaak krijgen we de

kans uit die vroege periode persoonlijke kanttekeningen bij het gewone leven te lezen. De brieven intrigeren door de alledaagsheid van de familieproblematiek die zij aansnijden. We vernemen het verzoek van vader Van Spulde aan zijn schoonzoon in Zwolle om dochterlief toch eens toestemming te verlenen haar ouders in Harderwijk te bezoeken. Vader Spulde brengt zijn dochter op de hoogte van de belangrijkste ontwikkelingen in het leven van twee van zijn zoons. Wel in summere bewoordingen, zodat we naar de precieze toedracht en betekenis van de gebeurtenissen moeten blijven gissen. We lezen over zoon Johans ziekte en beterschap. Een landaankoop, een erfenis, een jaarmarkt passeren de revue – typische elementen uit het laatmiddeleeuwse, vroegrenaissancistische leven in de Nederlanden. En ook al zijn die elementen dan typisch laatmiddeleeuws, de herkenbaarheid van het familieleven en levensloop blijft groot. Ook wij kennen immers ziekte, financiële perikelen, feest en dood. Juist het persoonlijke van die gebeurtenissen maakt deze bron aansprekend voor een groter publiek. Ik vraag me dan ook nogmaals af of het terecht is dat geen uitgever op het aanbod van Van der Wal wilde ingaan.

Het was door die weigering jammer genoeg wachten tot drs. Jan Helwig Van der Wal aanbod de editie via internet en cd-rom aan te bieden, zodat we nu alsnog kunnen genieten van de unieke doorkijk in het gewone leven zo rond het midden van de zestiende eeuw. Van der Wal bedt de editie van de twaalf brieven in een verhaal dat is aangevuld uit archiefonderzoek. Hierdoor worden de brieven en de verwijzingen naar gebeurtenissen in hun context geplaatst, en wordt het levensverhaal van enkele familieleden Van Spulde / Ten Water zichtbaar. In hoofdstuk 2 blijkt dat de familie Van Spulde behoorde tot de welvarende hogere klasse. Leden van de familie waren lid van het gemeentebestuur als magistraat, ze staan in de archiefstukken als raad of schepen vermeld. De Zwolse familie Ten Water, waaruit Geert ten Water Cecilia van Spulde zal huwen, blijkt zich op het zelfde niveau te bewegen. Cecilia's echtgenoot, Geert ten Water, was zelf verscheidene jaren één van de burgemeesters van Zwolle. In hoofdstuk 3 wordt de genealogische exercitie verder uitgediept. Gerrit van Spulde was gehuwd met Geertruida van Heuckelum, die vermoedelijk al was overleden ten tijde van het ontstaan van de brieven. Geert ten Water was kind van Simon ten Water en Bessele van Wytman en vermoedelijk werd hij vernoemd naar zijn grootvader. Van de Van Spuldes, de Heuckelums en de Ten Waters weet Van der Wal redelijk aannemelijke, maar noodzakelijk onvolledige stambomen te traceren.

In het vierde hoofdstuk besteedt Van der Wal aandacht aan het taalgebruik in de brieven. Zij wijst op enige talige bijzonderheden voor het oosten van de Nederlanden en leidt kort spelingskwesties als *v/w* in. Voldoende vermoed ik voor een breed publiek. Hier verantwoordt zij ook haar wijze van editeren (maar eveneens in het nawoord). Daarin valt met name op dat de soms wat gebrekkige zinsbouw van de brieven werd gehandhaafd. Van der Wal acht bijvoorbeeld de constructie 'als ick hope' ondeugdelijk in 'Erenstvesten, frome, bijsunder lyef soen ende zuager, v frome lyefden / sullen veten, dat vij noch van der genaden Godes vel to passe / bynnen, als ick hope dat v frome lyefde ende myn lyef dochter oeck / bynnen.' Maar de correcte vertaling met 'zoals ik hoop' klinkt mij toch niet heel ongrammaticaal of ongelukkig in de oren. Niet de schoonste syntactische constructie zeker, maar in brieven is dan ook sprake van informeel taalgebruik en een eenmaal begonnen zin die niet liep, zal indertijd gezien de beschikbaarheid van schrijfmateriaal wel 'recht gebreid zijn'. Ook kunnen we erop wijzen dat de late middeleeuwer schreef zoals hij hoorde. En dat wat dat betreft de kwaliteit van de zinsbouw ongeveer beoordeeld moet worden als de e-mail van nu, maar waarschijnlijk beter.

De hoofdstukken 5 tot en met 10 behandelen in chronologische volgorde de verschillende brieven. Elke brief wordt kort ingeleid met een duidelijke toelichting die gerelateerd wordt aan bronnenonderzoek in diverse archieven. De bronverwijzingen zijn hiervoor over het algemeen in orde, maar mochten op sommige plaatsen toch wat nauwkeuriger. Dat de identificering van de heer Zijwert te danken is aan de heer J. van Hell, archivaris van het Gemeentearchief Harderwijk, is uiteraard uitstekend, maar het is wel erg summere informatie als het gaat om controleerbaarheid. Sommige noten geven op deze wijze ook aanvullende informatie, zonder die verder te verantwoorden. Toch komt dat zelden voor, en bijgevolg is dit slechts detailkritiek. Op de inleiding bij elke brief volgt een facsimile, die naar wens aangeklikt kan worden om een vergroting op te roepen, zodat meer filologisch geïnteresseerden

ook de bron in meer detail kunnen bestuderen. Elke facsimile wordt gevolgd door een diplomatische transcriptie en een vertaling.

Op de transcripties vallen slechts kleinigheden aan te merken. Zo mis ik in de transcriptie een recto/verso vermelding. Maar je kunt je afvragen of een dergelijke vermelding in het geval van correspondentie noodzakelijk is. Hoewel, in dit geval leidt het wel tot enige verwarring, bij voorbeeld over de plaatsing van de adressering. Maar dankzij de digitale vorm van editeren verkeren we in de gelukkige omstandigheid dergelijke twijfel direct aan de hand van de bron te kunnen oplossen – zij het negatief redenerend: het staat niet op de afgebeelde voorzijde, dus moet de adressering op de achterzijde staan. Ten behoeve van het beoogde publiek zijn de interpunctie, het hoofdlettergebruik en de aaneenschrijvingen genormaliseerd. De spelling is echter behouden, omdat normaliseren hier volgens de editoren tot te ingrijpende gevolgen zou leiden. Dat is wel enigszins hinken op twee benen, maar niet problematisch. Omdat voor elke transcriptie ook een vertaling aanwezig is, had ook gekozen kunnen worden voor een strikt diplomatisch transcriptie. Met het beoogde publiek in gedachten, kan ik mij echter inleven in de gemaakte keuzes. Opmerkelijk vind ik wel dat de twijfel of ‘hoep’ nu een plaatsbepaling dan wel een gewoon substantief is in brief [3], in de transcriptie opgelost wordt door te schrijven ‘Hoep/hoep’. Ik zie dan liever een annotatie, bovendien was het probleem reeds duidelijk toegelicht in de betreffende inleiding en had de onheldere constructie achterwege kunnen blijven. Het bedoelde publiek is immers toch gebaat bij heldere keuzes?

Over de wijze van vertalen is al het een en ander opgemerkt. Van der Wal koos ervoor de in haar ogen gebrekkige zinsconstructies te behouden. Ik kan wel begrip opvatten voor haar standpunt, hoewel ik dat toch wat genuanceerder zou zien. Als een editeur er echter voor kiest een moeilijk te meten grootheid als ‘kreupel’ te behouden, dan zadelt zij zich op met een lastig probleem: hoe kreupel moet de vertaling zijn? Over het algemeen geeft de gemaakte keuze geen aanleiding tot bezwaren. Soms is het echter tegen het zere been. Zo vertaalt Van der Wal in brief [7] ‘soals daer dagelyx geen bode en synt to crygen’ als ‘aangezien er elke dag geen personeel is te krijgen.’ Contemporain beschouwd is een dergelijke zinsnede volgens mij niet kreupel, en had de vertaling dus moeten luiden: ‘omdat er niet dagelijks personeel is te krijgen’, en met het oog op het publiek liever nog: ‘omdat er niet altijd personeel is te krijgen.’ In een enkel geval is een vertaling evident fout. Brief [3], regel 13 heeft ‘kermisse’. Dit wordt vertaald met ‘kermis’. Dat had toch echt ‘jaarmarkt’ moeten zijn. En wordt er tóch gekozen voor ‘kermis’, dan had hier een annotatie zeker niet misstaan. Juist met het oog op een breed publiek.

Het laatste hoofdstuk brengt ons bij het verdere wedervaren van Cecilia ten Water. Meer van de aan haar gerichte correspondentie is niet overgeleverd en het resterende deel van haar leven moet zo goed en zo kwaad als dat mogelijk is uit andere archiefstukken gereconstrueerd worden. Een groot aantal overgeleverde processtukken getuigen van fikse disputen omtrent nalatenschap – en het klaarlijkkelijke belang er om te strijden. Cecilia blijkt minstens één maal te zijn hertrouwd en leidt een welvarend leven – ze blijkt in ieder geval vermogend genoeg te zijn om Zwolse jaarrentes (leningen aan de stad) te bekostigen. Uit een aantekening in een Haarlems schriftje blijkt dat Cecilia op de hoge leeftijd van 84 jaar is overleden op 8 september 1586.

De overgeleverde correspondentie samen met de uit de archiefstukken oprijzende context, scheidt een intrigerend verhaal over het leven van Cecilia van Spulde en haar familieleden. De wijze waarop Marijke van der Wal de bronnen heeft samengebracht en geëditeerd dwingt bewondering af voor het persoonlijke beeld dat zo ontstaat. Het werk is dan ook alleszins lezenswaardig en boeit van de eerste tot de laatste letter. Jammer daarom dat blijkbaar geen uitgever zich aan de klus durfde te wagen. Gelukkig is met het verschijnen van de cd-rom en de internetsite deze mooie vrucht van Van der Wals arbeid niet in de la verdwenen.

De cd-rom en site (beide kopie van elkaar) zijn wat betreft de mogelijkheden van de techniek van tegenwoordig gelukkig(!) zeer eenvoudig gehouden. Hierdoor is het prettig navigeren met een overzichtelijke inhoud en makkelijk bereikbare voetnoten. Voor wie toch liever van papier leest, is een PDF-versie te downloaden die qua opmaak hier en daar wat te wensen over laat, maar het geheel toch voldoende tot zijn recht laat komen.

Wat betreft de leesbaarheid had ik het wel prettig gevonden als de tekst in kolommen was opgemaakt. Bij een redelijk groot beeldscherm leidt dit tenminste niet tot onafzienbaar lange regels. Door de grootte van het browser-venster aan te passen, is dit euvel echter ook makke-

lijk zelf te verhelpen. Het consequente gebruik van frames schept een prettige, handelbare en eenvoudige vorm voor de site. Wel heeft het tot gevolg dat de site als geheel soms wat druk overkomt. Ik ben verder zeer te spreken over de mogelijkheid om facsimile-vergrotingen op te roepen in aparte vensters. Zo kan elke lezer terug naar de bron met de vertaling en verklaring in de hand ernaast. Saillant detail is overigens dat de bezoekers die de site aandoen 'gemeenten' worden. Wie onderaan in de inhoudsopgave klikt op het 'NedStat'-icoon, kan zo makkelijk bijvoorbeeld de populariteit van de site en de herkomst van de bezoekers traceren.

Verbeteringen zijn natuurlijk altijd mogelijk. Zo vraag ik mij af of de site voor een breder publiek nu wel gelikt genoeg oogt. Maar gezien de wijze waarop deze publicatie tot stand is gekomen, kan ik mij voorstellen dat een chiquere presentatie niet tot de mogelijkheden behoorde. Te overwegen valt ook dat facsimile eigenlijk 'traploos' vergroot zouden moeten kunnen worden. Nu worden zij slechts aangeboden in twee vaste formaten (klein en groot). En het zou natuurlijk mooi zijn als onderzoekers direct hun eigen en voor andere gebruikers afgeschermde annotaties en aantekeningen aan het materiaal zouden kunnen toevoegen zodat 'annoteren bij de bron' mogelijk wordt. Maar dit zijn eerder wensen voor een uitgebreide editie-applicatie. Een soort door onderzoekers eenvoudig te gebruiken digitale uitgeverij die het mogelijk zou moeten maken, edities zoals die van Marijke van der Wal, sneller en goedkoper naar het web te brengen. Zodat dergelijke waardevolle edities niet meer afhankelijk zijn van de willekeur van een uitgever of –met alle respect overigens– het enthousiasme van een collega-onderzoeker die toevallig de bewonderenswaardige tijd en moeite wil nemen om een website te bouwen.

Joris van Zundert

Vrijheid : een geschiedenis van de vijftiende tot de twintigste eeuw / E.O.G. Haitsma Mulier en W.R.E. Velema (red.). - Amsterdam : Amsterdam University Press, cop. 1999. - VII, 371 p. : ill. ; 24 cm. - Reeks Nederlandse begripsgeschiedenis ; 2)
ISBN 90-5356-348-2 Prijs: € 35,-

Vaderland : een geschiedenis van de vijftiende eeuw tot 1940 / N.C.F. van Sas (red.). - Amsterdam : Amsterdam University Press, cop. 1999. - XVII, 477 p. : ill. ; 24 cm. - (Reeks Nederlandse begripsgeschiedenis ; 1)
ISBN 90-5356-347-4 Prijs: € 40,15

Beschaving : een geschiedenis van de begrippen hoofsheid, heusheid, beschaving en cultuur / Pim den Boer (red.). - Amsterdam : Amsterdam University Press, 2001. -360 p.
ISBN 90-5356-477-2 Prijs: € 33,50

Een triomf voor de filologie, zo kan de recente bloei van de begripsgeschiedenis wel genoemd worden. Meer dan ooit te voren wordt door historici, of ze zich nou op een van de kunsten, op sociale vraagstukken dan wel mentaliteitskwesties richten, gereflecteerd op de betekenis van woorden in hun historische context. En dat is van oudsher de hoofdarbeid van de filoloog. Een gevarieerde staalkaart van recent begripshistorisch onderzoek biedt de reeks 'Nederlandse begripsgeschiedenis', waarin met korte tussenpozen de delen *Vaderland*, *Vrijheid* en *Beschaving* verschenen. En inmiddels werd alweer een nieuw deel, *Burger*, in het licht gegeven. Het begrip in de titel staat elke keer centraal in ruim tien beschouwingen die bij elkaar een ontwikkeling schetsen van Middeleeuwen tot min of meer het heden.

Het zal geen toeval zijn dat de onderzochte begrippen op een of andere manier in verband te brengen zijn met cultuurpolitieke strevingen. De bundels leveren interessante staaltjes van het politiek munten van op zichzelf vrij abstracte termen. Geregeld zijn de betekenisveranderingen die deze termen ondergaan te verbinden met nieuw ontstane maatschappelijke bewegingen.

Van de bundels *Vaderland*, *Vrijheid* en *Beschaving* is de laatste de meest prikkelende en daardoor de best geslaagde. *Vaderland* biedt zeker wat van de bundel verwacht mag worden, een reeks beschouwingen over het begrip 'vaderland', dat tot in onze dagen te pas en te onpas wordt